

DOI: [https://www.doi.org/10.32636/01308521.2019-\(65\)-14](https://www.doi.org/10.32636/01308521.2019-(65)-14)

УДК 633.13:633.1:633.367

А. М. ШУВАР, Н. М. РУДАВСЬКА, кандидати сільськогосподарських наук

Л. Л. БЕГЕН, науковий співробітник

Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН

вул. Грушевського, 5, с. Оброшине Пустомитівського р-ну Львівської обл.,

81115, e-mail: nrudavska@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ЗМІШАНИХ ПОСІВІВ ЗЕРНОВИХ І ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР

Наведено результати спостережень за процесом формування продуктивності ярих зернових (овес, тритикале) і зернобобових культур (вика яра, люпин вузьколистий) в одновидових посівах і сумішах без внесення мінерального удобрення та на фоні $N_{32}P_{32}K_{32}$. Зокрема, наведено показники польової схожості, щільності стеблостою, елементів структури врожаю, величини потенційної і фактичної врожайності агроценозів.

Максимальну врожайність зерна (5,54 т/га) отримали на варіанті, який передбачав внесення $N_{32}P_{32}K_{32}$, сівбу тритикале ярого і люпину вузьколистого з нормою висіву насіння відповідно 4,0 і 0,8 млн сх. нас./га. Деяко нижчу врожайність (5,39 т/га) за аналогічних умов вирощування сформували посіви люпину вузьколистого з вівсом.

Ключові слова: *овес, тритикале яре, зернобобові, вика яра, люпин вузьколистий, продуктивність, мінеральне живлення.*

Вступ. Проблема дефіциту рослинного білка викликає підвищений інтерес до вирощування зернобобових культур [1, 2, 18]. Вони мають особливе значення завдяки високій концентрації білка в зерні та є основним і практично незамінним джерелом сировини для виробництва білкових добавок до зерна ячменю, вівса, кукурудзи та інших фуражних культур з низьким вмістом протеїну.

Для отримання кормів, збалансованих за вмістом білків і вуглеводів, поліпшення азотного живлення посівів, збереження родючості ґрунту багато дослідників пропонують вирощувати змішані агроценози бобових і злакових культур з різним співвідношенням компонентів [5, 12, 13, 15, 26, 33].

За даними вчених, оптимальне співвідношення вики і вівса в

змішаних посівах сприяє реалізації потенціалу бобового компонента.

Використання норми висіву суміші вики і вівса 1,5 млн сх. нас./га + 2,0 млн сх. нас./га замість 1,3 млн сх. нас./га + 3,0 млн сх. нас./га збільшує насінневу продуктивність бобового компонента майже у 2 рази, не зумовлюючи вилягання посівів [22]. Перевага вирощування вики ярої в бінарних посівах особливо проявляється в умовах дефіциту опадів за підвищених температур. При цьому одновидові посіви вики різко знижують врожайність, а в сумісних проявляється позитивна алелопатія [3].

На думку ряду авторів [6–10, 21, 25, 31], за вирощування люпину вузьколистого зі злаком утворюється щільний ценоз, продуктивність якого стабільна за роками і може перевищувати врожайність компонентів у монокультурі.

Для створення високоефективних агроценозів ярих зернових та зернобобових культур важливим є визначення кращих компонентів сумішей та встановлення їх оптимального співвідношення [20, 24–30, 32, 34]. Метою наших досліджень було встановлення особливостей формування елементів продуктивності сумішок зернових (овес, тритикале) та зернобобових культур (вика, люпин) на схилі землях.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження були сорти: овес (*Avena sativa* L.) Аркан, тритикале яре (*Triticosecale*) Хлібодар Харківський, вика яра (*Vicia sativa* L.) Білоцерківська, люпин вузьколистий (*Lupinus angustifolius* L.) Фламінго. Співвідношення компонентів у сумісних посівах було: 0,8 млн сх. нас. люпину або вики і 3 та 4 млн сх. нас. вівса або тритикале на 1 га. В одновидових посівах овес і тритикале висівали нормою висіву 5,5 млн сх. нас. на 1 га, а вику і люпин – 1,2 млн сх. нас./га. Мінеральні добрива ($N_{32}P_{32}K_{32}$) вносили відповідно до схеми досліді.

Повторність досліді шестикратна. Загальна площа ділянки – 19,3 м², облікова – 12 м².

Дослідну роботу проводили на полях Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН на сірому лісовому поверхнево оглеєному ґрунті з такими агрохімічними показниками в шарі 0–20 см: вміст гумусу (за Тюрнімом) – 1,5–1,6 %, рН (сольове) – 5,6–6,0, лужногідролізованого азоту (за Корнфілдом) – 105–110 мг, рухомого фосфору (за Кірсановим) – 111–114 мг, обмінного калію (за Кірсановим) – 101–107 мг на 1 кг ґрунту. За чинною градацією такий ґрунт має дуже низьке забезпечення азотом, середнє – фосфором і

низьке – калієм. Реакція ґрунтового розчину (рНсол – 5,75) слабокисла.

Польові досліді закладали і виконували з урахуванням вимог методики дослідної справи (Б. А. Доспехов, 1985 р.) [11].

Відповідно до завдань роботи проводили такі спостереження, обліки та аналізи: фенологічні спостереження, облік густоти рослин та аналіз структури врожаю – згідно з «Методикою державного сортовипробування сільськогосподарських культур» [16]; морфологічні дослідження в динаміці за етапами органогенезу – згідно з методикою Ф. М. Куперман [14]; площу листової поверхні в динаміці за фазами росту та розвитку визначали методом «висічок» (Ничипорович А. А., 1990 р.) [17]; фотосинтетичний потенціал посіву, чисту продуктивність фотосинтезу – за А. А. Ничипоровичем (1961 р.) [31]; масу сирих бульбочок та загальний симбіотичний потенціал – за методикою Г. С. Посипанова (1975 р.) [19]; облік урожаю проводили методом обмолоту ділянок комбайном «Сампо 500» з наступною очисткою зерна і перерахунком на 100-відсоткову чистоту та 14-відсоткову вологість.

Погодні умови у роки проведення досліджень дещо відрізнялися за основними гідротермічними показниками (тепло, волога) від середньобагаторічних значень. Вегетаційний період 2016 р. характеризувався підвищеною (на 2,2 °С) температурою повітря та меншою за норму кількістю опадів (68,8 % норми). Вищі від середньобагаторічних значень температурні показники (на 1,6 °С) та меншу на 87,1 мм кількість опадів (61,0 % норми) відзначено і в 2017 р. У 2018 р. також спостерігали підвищений температурний режим (на 2,5 °С), проте опадів випало більше від норми (104,4 %), що сприяло активному росту та розвитку зернобобового компонента.

Результати та обговорення. Польова схожість зернових в одновидових посівах знаходилася в межах 71–74 %, зернобобових – 77–83 %. Суттєвих змін цього показника у сумішах не спостерігали. Кількість рослин на 1 м² безпосередньо залежала від норми висіву насіння і польової схожості і в чистих посівах вівса становила 364–367 шт., тритикале – 354–363 шт., вики ярої – 93–96 шт., люпину – 97–99 шт. У змішаних посівах кількість рослин на 1 м² була пропорційною до норми висіяного насіння.

Від площі листової поверхні, сформованої агроценозом, залежить здатність рослин у посіві поглинати сонячну енергію і накопичувати органічну речовину, що значною мірою визначає рівень продуктивності культури. Найбільшу площу листової поверхні

відзначено на варіанті мінерального удобрення $N_{32}P_{32}K_{32}$ за висіву сумішей люпину з вівсом (4,0 млн сх. нас./га вівса і 0,8 млн сх. нас./га люпину) – 39,97 тис. m^2/ga (табл. 1). Зменшення норми висіву вівса на 1,0 млн сх. нас./га зумовило зменшення площі листкової поверхні на 1,16 тис. m^2/ga .

Аналогічною була ситуація в сумішах тритикале з люпином, де зменшення норми висіву насіння тритикале на 1,0 млн сх. нас./га знизило площу листкової поверхні на 1,16 тис. m^2/ga (з 35,08 до 33,82 тис. m^2/ga).

На посівах зернових з викою за внесення мінерального удобрення площа листкової поверхні на час перебування рослин у VIII етапі органогенезу становила 34,26–36,88 (у сумішах з вівсом) і 27,16–28,3 тис. m^2/ga (з тритикале).

Одним із важливих показників для зернобобових культур є маса корених бульбочок. Кількість та маса бульбочок, що утворюються на коренях рослин, генетично регулюється рослиною, проте значно залежить від елементів технології вирощування культури та гідротермічних умов періоду її вегетації.

1. Показники росту і розвитку рослин в одновидових і змішаних посівах, середнє за 2016–2018 рр.

Культура	Норма висіву насіння, млн шт./га	Площа листкової поверхні (VIII етап органогенезу), тис. m^2/ga		Маса сирих бульбочок (цвітіння), г/рослину	
		контроль (без добрив)	$N_{32}P_{32}K_{32}$	контроль (без добрив)	$N_{32}P_{32}K_{32}$
1	2	3	4	5	6
Овес	5,0	23,15	25,97	-	-
Тритикале	5,0	17,57	24,07	-	-
Вика яра	1,2	16,92	16,7	1,30	0,89
Люпин	1,2	28,6	29,97	3,65	3,23
Овес + вика яра	4,0	29,17	36,88	-	-
	0,8			1,85	0,84
Овес + вика яра	3,0	24,81	34,26	-	-
	0,8			1,84	0,60
Овес + люпин	4,0	29,02	39,97	-	-
	0,8			3,02	2,94
Овес + люпин	3,0	27,75	38,81	-	-
	0,8			2,86	2,80

1	2	3	4	5	6
Тритикале + вика яра	4,0	26,25	28,3	-	-
	0,8			2,20	0,72
Тритикале + вика яра	3,0	24,52	27,16	-	-
	0,8			2,00	0,81
Тритикале + люпин	4,0	28,19	35,08	-	-
	0,8			3,10	3,00
Тритикале + люпин	3,0	28,17	33,82	-	-
	0,8			2,99	2,82

На думку вчених [4], внесення стартової дози азоту 30 кг/га відтермінує утворення бульбочок і знижує їх нітрогеназну активність, оскільки наявна кількість мінерального азоту в ґрунті та запас поживних речовин у сім'ядолях забезпечує задовільний розвиток рослин до початку утворення і активного функціонування бульбочок.

За результатами досліджень встановлено, що на неудобрених посівах маса бульбочок становила 1,3 г/рослину (у вики ярої) і 3,65 г/рослину (у люпину). За висіву вики ярої у сумішах з вівсом і тритикале спостерігали зростання їх маси до 1,84–2,2 г/рослину.

Внесення мінерального удобрення $N_{32}P_{32}K_{32}$ негативно позначилося на процесі формування кореневих бульбочок, і їх маса зменшилася в сумішах з викою на 1,01–1,48 г/рослину (до 0,6–0,89), а в сумішах з люпином – на 0,06–0,17 г/рослину (до 2,8–3,0). В одновидових посівах вики і люпину спостерігали таку ж закономірність.

За даними досліджень, внесення $N_{32}P_{32}K_{32}$ забезпечувало формування більшої кількості бобів, маси і кількості зерен у колосі, продуктивності рослин (табл. 2).

У бобових культур у середньому за 3 роки досліджень спостерігали таку тенденцію: якщо в чистих посівах вики кількість бобів з однієї рослини на фоні мінерального живлення менша (7,1 шт.), то в змішаних посівах вона збільшувалася і становила 7,8–8,2 шт., в люпину, навпаки, їх кількість у чистих посівах більша (8,7 шт.), а в сумісних – менша (7,3–8,2 г).

2. Формування елементів структури сумішок залежно від досліджуваних факторів, середнє за 2016–2018 рр.

Культура	Норма висіву насіння, млн шт./га	Кількість продуктивних стебел/рослин, шт./м ²		Кількість бобів на 1 рослині, шт.		Кількість зерен в 1 колосі (волоті)/насінин в 1 бобі, шт.		Вага зерна з колоса/з 1 рослини, г	
		Без добрив (контроль)	N ₃₂ P ₃₂ K ₃₂	Без добрив (контроль)	N ₁₂ P ₃₂ K ₃₂	Без добрив (контроль)	N ₃₂ P ₃₂ K ₃₂	Без добрив (контроль)	N ₃₂ P ₃₂ K ₃₂
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Овес	5,0	359	375	-	-	34,5	39,4	1,05	1,24
Тритикале	5,0	331	361	-	-	31,9	38,3	1,13	1,37
Вика яра	1,2	80	83	6,4	7,1	6,1	6,6	1,87	2,60
Люпин	1,2	82	86	7,7	8,7	3,2	3,5	3,80	4,37
Овес + вика яра*	4,0	337	368	-	-	37,0	41,3	1,13	1,27
Овес + вика яра*	0,8	55	55	6,7	7,8	6,4	6,8	2,03	3,02
Овес + вика яра*	3,0	274	311	-	-	35,1	42,5	1,14	1,34
Овес + люпин*	0,8	55	57	6,9	7,9	6,6	6,9	2,18	3,23
Овес + люпин*	4,0	335	358	-	-	37,9	41,8	1,14	1,31
Овес + люпин*	0,8	45	48	7,0	7,9	3,3	3,6	2,76	3,53
Овес + люпин*	3,0	278	302	-	-	38,7	43,0	1,21	1,38
Тритикале + вика яра*	0,8	48	49	7,3	7,8	3,4	3,7	3,11	3,88
Тритикале + вика яра*	4,0	297	311	-	-	33,7	39,7	1,13	1,40
Тритикале + вика яра*	0,8	52	53	6,9	8,1	6,3	6,9	2,14	3,24

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тригикале	3,0	228	242	-	-	35,3	41,0	1,17	1,45
+ вика яра*	0,8	55	56	7,1	8,2	6,8	7,1	2,42	3,33
Тригикале	4,0	299	310	-	-	34,0	41,0	1,21	1,49
+ люпин*	0,8	49	50	6,8	7,3	3,2	3,5	2,79	3,67
Тригикале	3,0	227	243	-	-	31,9	41,6	1,22	1,53
+ люпин*	0,8	51	52	7,4	8,2	3,3	3,7	3,37	4,14

*У чисельнику – зернові, в знаменнику – бобові.

Кількість зерен у колосі (волоті) та насінин у бобі змінювалася залежно від удобрення і норм висіву сумішок. Якщо у чистих посівах їх кількість (штук на рослину) на контролі (без добрив) була: 34,5 (овес); 31,9 (тритикале яре); 6,1 (вика яра); 3,2 шт. (люпин), то з внесенням удобрення $N_{32}P_{32}K_{32}$ збільшувалася та становила відповідно 39,4; 38,3; 6,6; 3,5 шт.

Така ж тенденція зберігалася і в посівах сумішей зернових та зернобобових культур. Проте варто зазначити, що кількість зерен у колосі тритикале ярого і волоті вівса та насінин у бобі вики ярої була більшою в сумісних посівах порівняно з чистими, а в люпину, навпаки, зменшувалася. Очевидно, до такого результату призвело незначне затінення люпину зерновою культурою, особливо вівсом.

Результати досліджень показують, що зменшення норми висіву зернового компонента на 1 млн сх. нас./га у сумішках з зернобобовими зумовило зростання кількості зерен в колосі (волоті) та насінин у бобі.

Вага зерна з одного колоса та з однієї рослини залежала від удобрення та норми висіву сумішок. На контролі (без добрив) у чистих та змішаних посівах вона була в межах 1,05–1,21 г (у вівса); 1,13–1,22 г (тритикале яре); 1,87–2,42 г (вика яра); 3,37–3,8 г (люпину), а за внесення мінеральних добрив $N_{32}P_{32}K_{32}$ їх вага зростала та становила відповідно 1,24–1,38; 1,37–1,53; 2,6–3,33 та 4,14–4,37 г. Якщо аналізувати цей показник, видно, що вона збільшується у вівса, тритикале та вики в змішаних посівах.

Відповідно до результатів досліджень урожайність культур залежала від складу сумішок, норми висіву зернового і зернобобового компонента, удобрення (табл. 3).

3. Врожайність зерна залежно від досліджуваних факторів, середнє за 2016–2018 рр.

Культура	Норма висіву насіння, млн шт./га	Біологічна врожайність, т/га		Фактична врожайність, т/га		Приріст фактичної врожайності до контролю, т/га
		Без добрив (контроль)	$N_{32}P_{32}K_{32}$	Без добрив (контроль)	$N_{32}P_{32}K_{32}$	
1	2	3	4	5	6	7
Овес	5,0	3,72	4,67	3,11	4,00	0,89
Тритикале	5,0	3,74	5,05	3,10	4,33	1,23
Вика яра	1,2	1,48	2,15	1,26	1,91	0,65
Люпин	1,2	3,14	3,75	2,66	3,21	0,55

1	2	3	4	5	6	7
Овес + вика яра	4,0	4,82	6,27	4,15	5,26	1,11
	0,8					
Овес + вика яра	3,0	4,26	5,90	3,57	5,06	1,49
	0,8					
Овес + люпин	4,0	4,99	6,30	4,20	5,39	1,19
	0,8					
Овес + люпин	3,0	4,75	6,01	3,99	5,10	1,11
	0,8					
Тритикале + вика яра	4,0	4,49	6,07	3,77	5,20	1,43
	0,8					
Тритикале + вика яра	3,0	4,00	5,36	3,40	4,59	1,19
	0,8					
Тритикале + люпин	4,0	4,98	6,48	4,20	5,54	1,34
	0,8					
Тритикале + люпин	3,0	4,50	5,87	3,80	5,02	1,22
	0,8					

У середньому врожайність одновидових посівів становила 3,11 т/га (овес), 3,10 т/га (тритикале), 1,26 т/га (вика яра) та 2,66 т/га (люпин). Внесення мінерального удобрення $N_{32}P_{32}K_{32}$ сприяло зростанню врожайності посівів на 0,89 і 1,23 т/га відповідно для вівса і тритикале ярого та на 0,65 і 0,55 т/га для вики ярої і люпину.

За результатами досліджень відзначено зростання врожайності зерна у змішаних посівах зернових і зернобобових культур. Встановлено, що за висіву зернових з люпином урожайність була більшою порівняно з виковими сумішами.

Найвищу врожайність одержали за сівби суміші тритикале ярого і люпину (4,0 + 0,8 млн сх. нас./га) – 5,54 т/га, а також суміші вівса та люпину (4,0 + 0,8 млн сх. нас./га) на фоні $N_{32}P_{32}K_{32}$ – 5,39 т/га. Приріст до варіантів без удобрення становив відповідно 1,34 та 1,19 т/га.

Висновки. Результати досліджень свідчать, що за висіву сумішей зернових та зернобобових культур показники врожайності підвищувалися порівняно з одновидовими посівами та залежали від удобрення. Найвищими вони були за висіву суміші вівса та люпину вузьколистого (4,0 + 0,8 млн сх. нас./га) та внесення $N_{32}P_{32}K_{32}$ – 5,39 т/га, а також у сумішці ярого тритикале з люпином (4,0 + 0,8 млн сх. нас./га) – 5,54 т/га. Приріст до варіантів без удобрення становив

1,19 та 1,34 т/га. Врожайність сумішей зернових з викою була нижчою.

Встановлено, що внесення $N_{32}P_{32}K_{32}$ забезпечувало формування більшої кількості бобів, маси і кількості зерен у колосі, продуктивності рослин, але негативно позначилося на процесі формування кореневих бульбочок: у сумішках з викою їх маса зменшилася на 1,01–1,48 г/рослину (до 0,6–0,89), а в сумішках з люпином – на 0,06–0,17 г/рослину (до 2,8–3,0). В одновидових посівах вики і люпину спостерігали таку ж закономірність.

Список використаної літератури

1. Агеева П. А., Почутина Н. А. Актуальные требования к новым сортам узколистного люпина в условиях меняющегося климата. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2016. № 1. С. 99–103.

2. Агеева П. А., Почутина Н. А. Результаты испытания сортов узколистного люпина. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2018. № 3 (27). С. 77–81.

3. Безгодов А. В., Ахметханов В. Ф., Аплаева А. Д. Способ выращивания вики посевной на зерно в бинарных посевах с яровым рапсом и горчицей белой. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2017. № 2 (22). С. 73–79.

4. Біологічний азот / Патики В. П. та ін. Київ : Світ, 2003. 424 с.

5. Васин В. Г., Васин А. В. Зернобобовые культуры в чистых и смешанных посевах на зерносеяж и зернофураж для создания полноценной кормовой базы в Самарской области. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2012. № 2. С. 87–98.

6. Голодна А. В., Олійник К. М. Продуктивність люпину вузьколистого і пшениці ярої за сумісного вирощування. 2016: *Зернобобові культури та соя для сталого розвитку аграрного виробництва України* : матеріали Міжнар. наук. конф. Вінниця, 11–12 серп. 2016 р. Вінниця : Діло, 2016. С. 76–77.

7. Голодна А. В. Продуктивність люпину вузьколистого у Північному Лісостепу. *Землеробство*. 2010. Вип. 82. С. 83–89.

8. Голодна А. В., Павленко В. Ю., Ремез Г. Г. Урожайність та якість зерна люпину вузьколистого і вівса голозерного за сумісного вирощування. *Вісник Центру наукового забезпечення АПВ Харківської області*. 2014. Вип. 17. С. 11–18.

9. Голодна А. В., Павленко В. Ю. Формування продуктивності агроценозом люпину вузьколистого і вівса голозерного за сумісного

виращування в Північному Лісостепу. *Корми і кормовиробництво*. 2013. Вип. 76. С. 244–251.

10. Голодна А. В., Олійник К. М. Формування продуктивності люпину вузьколистого і пшениці ярої за сумісного виращування. *Корми і кормовиробництво*. 2016. Вип. 82. С. 142–148.

11. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований). Москва : Агропромиздат, 1985. 351 с.

12. Зудилин С. Н., Алексеева Л. Г. Формирование агроценозов ячменя с горохом на зернофураж в Лесостепи Среднего Поволжья. *Кормопроизводство*. 2000. № 11. С. 23–25.

13. Кононов А. С., Шкотова О. Н., Шкотов А. Н. Влияние посевных соотношений семян в смешанных посевах на процесс синтеза белка и крахмала у яровой пшеницы. *Вестник Брянской ГСХА*. 2015. № 6. С. 10–15.

14. Куперман Ф. М. Морфологическая физиология растений. Москва : Высшая шк., 1984. 240 с.

15. Мазуров В. Н., Лукашов В. Н., Исаков А. Н. Использование зернобобовых культур и бобово-злаковых зерносмесей на корм скоту в условиях Калужской области. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2013. № 2 (6). С. 123–125.

16. Методика державного сортопробування сільськогосподарських культур / за ред. В. В. Волкодава. Київ, 2000. 100 с.

17. Ничипорович А. А. Фотосинтез – ресурсы биосферы – человека. Пушино, 1990. 29 с.

18. Панчишин В. З., Мойсієнко В. В. Продуктивність та кормова оцінка однорічних вівсяно-бобових сумішок залежно від елементів технології виращування в умовах Полісся України. *Агробіологія*. 2015. № 2. С. 90–96.

19. Посыпанов Г. С. Методические аспекты изучения симбиотического аппарата бобовых культур в полевых условиях. *Известия ТСХА*. 1975. № 6. С. 41–46.

20. Продуктивність пелюшко-вівсяної сумішки залежно від способів основного обробітку ґрунту та удобрення у польовій сівозміні Полісся / В. В. Мойсієнко та ін. *Вісн. ЖНАЕУ*. 2009. № 1. С. 129–136.

21. Продуктивність пшениці ярої та люпину вузьколистого у змішаних посівах / Голодна А. В. та ін. *Збірник наукових праць ННЦ «Інститут землеробства УААН»*. 2009. Вип. 1/2. С. 110–115.

22. Продуктивность яровой вики в зависимости от нормы высева в чистом и смешанных с овсом посевах / Г. А. Дебелый и др. *Земледелие*. 2016. № 1. С. 32–34.

23. Ратошнюк В. Люпин вузьколистий у бобово-злакових сумішках на зелений корм і зернофураж доволі продуктивний в зоні Полісся. *Зерно і хліб*. 2014. № 1. С. 63–65.

24. Розвадовский А. М. Зернобобовые культуры в интенсивном земледелии. Киев : Урожай, 1990. 172 с.

25. Россоха В. В. Технологічний чинник у розвитку сільськогосподарського виробництва. *Вісник аграрної науки*. 2009. № 3. С. 66–70.

26. Смешанные посевы гороха полевого с зернофуражными культурами в условиях Прибайкалья / Султанов Ф. С. и др. *Достижения науки и техники АПК*. 2011. № 12. С. 41–42.

27. Смирнова-Иконникова М. Содержание и качество белка в зернобобовых культурах. *Вестник с.-х. науки*. 1962. № 7. С. 15–18.

28. Сурменко В. Оптимізація мінерального живлення рослин. *Зерно*. 2011. № 4. С. 57–59.

29. Такунов И. П., Кононов А. С. Адаптивный потенциал и урожайность люпина в смешанных агрофитоценозах. *Аграрная наука*. 1995. № 2. С. 41–42.

30. Такунов И. П., Кононов А. С., Кононов А. С. Борьба с сорняками в посевах люпина. *Защита и карантин растений*. 1996. № 2. С. 18–19.

31. Фотосинтетическая деятельность растений в посевах / Ничипорович А. А. и др. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 136 с.

32. Шевніков М. Я. Принципи підбору компонентів для змішаних посівів за вирощування їх на зелений корм. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2008. № 4. С. 54–60.

33. Шкотова О. Н., Кононов А. С. Приемы оптимизации азотного питания в смешанных люпино-злаковых посевах. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2016. № 2 (18). С. 169–176.

34. Шлапунов В. М. Полевое кормопроизводство. Минск : Ураджай, 1985. 184 с.

Отримано 04.02.2019